

Grondboor en Hamer	6	1984	pag. 2 - 14	8 fig.	Oldenzaal, februari 1984
-----------------------	---	------	----------------	--------	-----------------------------

Een vuistbijl van helleflint, gevonden bij Assen

Met opmerkingen over het gesteente en het woord helleflint

Tineke Looyenga*, Pieter Schuddebeurs** en Dick Stapert***

INLEIDING

Op 2 april 1983 vond de toen 11-jarige Edwin de Jong een vuistbijl te Anreep, een gehucht dichtbij Assen. Vuistbijl-vondsten zijn in noordelijk Nederland schaarse gebeurtenissen, zodat het werktuig nogal de aandacht trok van de media. In dit geval was één van de oorzaken het feit, dat de vuistbijl niet gemaakt bleek te zijn van vuursteen, zoals gebruikelijk, maar van een ander soort gesteente: helleflint. Dit begrip sprak tot de verbeelding, gezien de vele keren dat er - naar aanleiding van persberichten - geïnformeerd werd naar de betekenis van dat woord. Het leek ons daarom aardig om in een artikel niet alleen enkele archeologische*** en petrologische** opmerkingen te maken betreffende deze vondst, maar ook over het woord helleflint*.

Een andere reden om dit artikel te schrijven was het idee, dat het nuttig zou kunnen zijn om geologisch geïnteresseerde stenen-verzamelaars kennis te laten maken met dit voorwerp. Het is namelijk heel goed mogelijk dat er meerdere van zulke oude werktuigen bestaan, die niet gemaakt zijn van vuursteen maar van andere dichte gesteentes. Dergelijke voorwerpen zijn niet altijd gemakkelijk te herkennen als prehistorische werktuigen.

DE VINDPLAATS

Edwin de Jong ontdekte de vuistbijl doordat hij er tegenaan traptte. Het stuk lag los op de begroeide oppervlakte van een dam over een sloot, langs een zandpad. Het terreintje waartoe de dam toegang geeft, werd vanaf begin 1982 nu en dan gebruikt voor zandwinning door een boer in de omgeving (fig. 1). Korte tijd voordat de vuistbijl werd gevonden was men bezig een hoeveelheid zand af te voeren, dat elders gebruikt werd bij de bouw van een nieuwe schuur. Over het algemeen groef men ongeveer tot op de bovenkant van het keileem. Uit een paar boringen kan de volgende stratigrafie worden afgeleid:

- 0 - 35 cm: bouwvoor
- 35 - 90 cm: dekzand, plaatselijk dunner
- 90 - 120 cm: keizand
- 120 - > 130 cm: grijze keileem, verweerd.

Voorlopig lijkt de veronderstelling dat de vuistbijl uit het zandgat afkomstig is de meest waarschijnlijke. Zoals gezegd groef men tot op het keileem, zodat zeker ook keizand werd afgevoerd. Het is waarschijnlijk dat de vuistbijl zich oorspronkelijk daarin heeft bevonden. Het vermoeden rijst dat de bijl van een volle vrachtwagen is

* Strauslaan 62, Groningen.

** Dennenlaan 2, Norg.

*** Biologisch-Archaeologisch Instituut, Poststraat 6, Groningen.

Fig. 1: Het terreintje bij Anreep. De vuistbijl is vermoedelijk afkomstig uit het zandgat. Foto H. Groenendijk, B.A.I.

gevallen, terwijl deze over de dam reed. Hiermee in overeenstemming is de mededeling van Edwin de Jong, dat de vuistbijl dicht bij één van de randen van de dam lag. Hier is dus sprake van een zeer toevallige vondst, zoals die overigens wel vaker voorkomt in de archeologie.

Wanneer we er van uitgaan dat de vuistbijl inderdaad uit het zandgat komt, kan opgemerkt worden dat de lokatie in het landschap overeenkomt met die van de meeste andere vuistbijl-vindplaatsen in Nederland, nml. langs de rand van een dal. Het bovengenoemde zandpad bij de vindplaats volgt nauwkeurig de noordwestelijke rand van een klein zijdal van het Amer diep, waardoor nu de Ruimsloot loopt. De vindplaats bevindt zich ongeveer 1 km ten zuidwesten van het punt waar zowel de Ruimsloot als het Amer diep uitmonden in het Anreep diep. Samen met het Andersche diep vormen deze dalen met hun zijdal de stroomgebied van de Drentse A. Op fig. 2 is de nieuwe geologische kaart van dit gebied weergegeven, ons vriendelijk ter beschikking gesteld door de heer M.W. ter Wee van de Rijks Geologische Dienst; een deel van het bovenstroomse deel van het dalsysteem van de Drentse A is hierop goed zichtbaar. Op de kaart is behalve de vindplaats bij Anreep, ook de vindplaats van de driehoekige vuistbijl van Anderen aangegeven. Deze dateert vermoedelijk ongeveer uit dezelfde tijd als het stuk van Anreep. De vuistbijl van Anderen kwam tevoorschijn langs de zuidrand van het Schebroekerloopje, een zijdalletje van het Andersche diep, bovenaan de in het landschap duidelijk zichtbare dalhelling (STAPERT, 1976a).

Beide vondsten stammen waarschijnlijk uit het Vroegglaciaal van de laatste ijstijd (Weichselien), blijkens gedateerde vergelijkbare vondsten in het buitenland. Het is bekend dat het dalsysteem van de Drentse A in eerste aanleg gevormd werd tijdens het einde van het Saalien of het begin van het Eemien (DE GANS, 1981). Later, in het

Midden-Weichselien was er een vrij belangrijke erosiefase (TER WEE, 1979); er werden toen vele nieuwe beekdalén aangelegd op het drechts plateau en sommige bestaande beken verlegden hun loop. De opvallende situering langs dalranden van de beide vuistbijlen zou echter moeilijk te verklaren zijn, wanneer deze dalen pas nadien, in het Midden-Weichselien, zouden zijn ontstaan.

Ook elders is de lokatie van middenpaleolithische vindplaatsen langs dalranden een vrij algemeen patroon. Waarschijnlijk vormden dalen goede jachtgronden, terwijl ook de beschikbaarheid van drinkwater van belang geweest zal zijn.

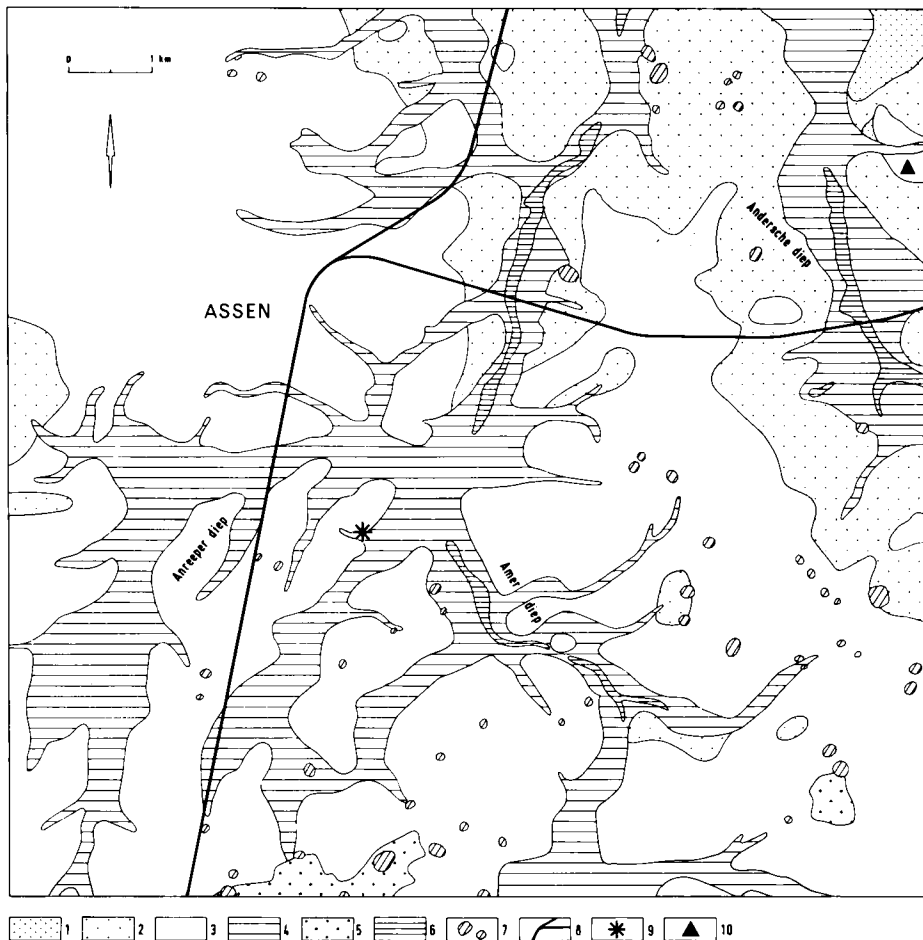

Fig. 2: Geologische kaart van de omgeving van de vindplaats (gebaseerd op de nog ongepubliceerde nieuwe geologische kaart, ons ter beschikking gesteld door M.W. ter Wee, R.G.D.). Legenda: 1. klei (Peelo Formatie, Elsterien), deels bedekt met max. 2 m dekzand (Twente Formatie, Weichselien); 2. eolische zanden (Peelo en Eindhoven Formaties, resp. Elsterien en Saalien), deels bedekt met max. 2 m dekzand; 3. kleileem (Drente Formatie, Saalien), deels bedekt met max. 2 m dekzand; 4. beekafzettingen (Twente Formatie, Weichselien), deels bedekt met max. 2 m dekzand; 5. stuifzand (Holocene); 6. laagveen (Holocene), meer dan 1 m dik; 7. veen in pingo-ruïnes of depressies in het dekzand; 8. spoorweg; 9. vindplaats vuistbijl van Anreep; 10. vindplaats vuistbijl van Anderen. Tekening: J.M. Smit (B.A.I., Groningen).

HET GESTEENTE

Zoals gezegd is de vuistbijl van Anreep niet vervaardigd van vuursteen, zoals tot nu toe alle andere vuistbijlen in Nederland. Het gesteente is gedetermineerd als helleflint (fig. 3). Dit zijn makroskopisch dichte gesteenten, de korrelgrootte is kleiner dan 0,05 mm. De meeste types bestaan voornamelijk uit kwarts, zo ook de vuistbijl van Anreep. Helleflinten zijn regelmatig voorkomende zwerfstenen in noordelijk Nederland, die evenals vuursteen door het landijs uit Scandinavië zijn aangevoerd tijdens (het laatste deel van) het Saalien. Met name in keileem met vooral gesteenten afkomstig uit Småland in Zweden treden veel helleflinten op, tot zelfs 10% van alle kristallijne gesteenten (SCHUDEBEURS, 1980). VAN DER LIJN (1973) vermeldt spekachtige glans op de, op die van vuursteen lijkende, verse breuk. De verweringskorst is licht geelbruin tot wit en meestal enkele mm's dik; ook zijn er helleflinten gevonden die door en door verweerd zijn, deze hebben hun oorspronkelijke grijze, zwarte, paars-rode tot rode of zelfs groenachtige kleur verloren.

Helleflinten zijn van oorsprong vulkanische gesteenten. In de *Glossary of Geology* (BATES en JACKSON, 1980) wordt hälleflinta omschreven als een fijnkorrelige, dichte hoornrots, ontstaan door contactmetamorfose uit zure gesteenten zoals rhyoliet en quartzporfier, maar ook tufafzettingen. Volgens MAGNUSSON *et al.* (1963) zijn het metamorfe zure lava's en tuffen. Volgens de nieuwere inzichten (o.m. MURAWSKI, 1972) ontstonden ze uit gloedwolk afzettingen, ignimbrieten genaamd. Bedoeld worden zeer sterk vloeibare suspensies van zeer fijne magmadeeltjes, waarvan de temperatuur zo hoog is dat glasachtige deeltjes smelten terwijl splinters, scherven en brokken gesteente tot strepen uitgewalst en verkit worden gedurende en na de afzetting. Kleine veldspaat-eerstelingen en stromingsverschijnselen komen veelvuldig voor in helleflinten, ook in de vuistbijl van Anreep. De fluïdaal-structuur vertoont zich als strepen van 1 à 2 mm breedte en enkele cm's lengte. De kleur ervan is iets lichter dan die van de matrix. Ze wekken de indruk van afzettingsgelaagdheid, maar dat zou alleen terecht zijn als het om tuffen gaat. Omdat makroskopisch geen korreling te zien is kan het gesteente veel lijken op vuursteen, ook de splijtingseigenschappen zijn vergelijkbaar. Maar door metamorfose wordt de glasachtige matrix korrelig en vertoont zich de parallel-textuur van leptieten of fijnkorrelige gneizen. Het gesteente van de vuistbijl van Anreep is licht bruin-paarsig van kleur. De veldspaat-eerstelingen zijn lichter gekleurd evenals de fijne streping. Hier en daar komen holtes voor (wellicht van opgeloste veldspaten?) waarin lichtgekleurd zand aanwezig is, in een paar gevallen met korrels tot een diameter van ca. 1 mm.

DE VUISTBIJL

Door de vuistbijl lopen enkele flinke scheuren. In een paar gevallen is het duidelijk dat deze reeds aanwezig waren in het gesteente vóórdat de prehistorische mens het bewerkte: een paar afslagnegatieven hebben op deze scheuren gereageerd. Dit is een aanwijzing voor de veronderstelling dat iemand het brok steen destijds aan de oppervlakte heeft opgeraapt. Veel stenen aan de oppervlakte zullen toen door verweringsprocessen, zoals vorstsplijting, zijn aangetast, net als tegenwoordig.

Hoewel het gesteente een fijne streperigheid vertoont, kan toch niet van duidelijke anisotropie (ongelijke eigenschappen in verschillende richtingen) gesproken worden - het gesteente heeft ongeveer dezelfde splijtings-eigenschappen in alle richtingen, net als vuursteen. Wel splijt het wat onregelmatiger en meer splinterig, waardoor het stuk er wat ruwer uit ziet dan het geval zou zijn geweest wanneer het van vuursteen was gemaakt.

De vrij kleine vuistbijl (het gewicht bedraagt slechts 141,6 gram) behoort in de typologie van BORDES (1961) tot de min of meer hartvormige types (**Biface subcordiforme**). Een opvallend aspect van het stuk is echter de asymmetrie ervan - de beide zijden

Fig. 3: De vuistbijl van Anreep. De maximale lengte van het stuk bedraagt 9,2 cm. Foto F.W.E. Colly, B.A.I.

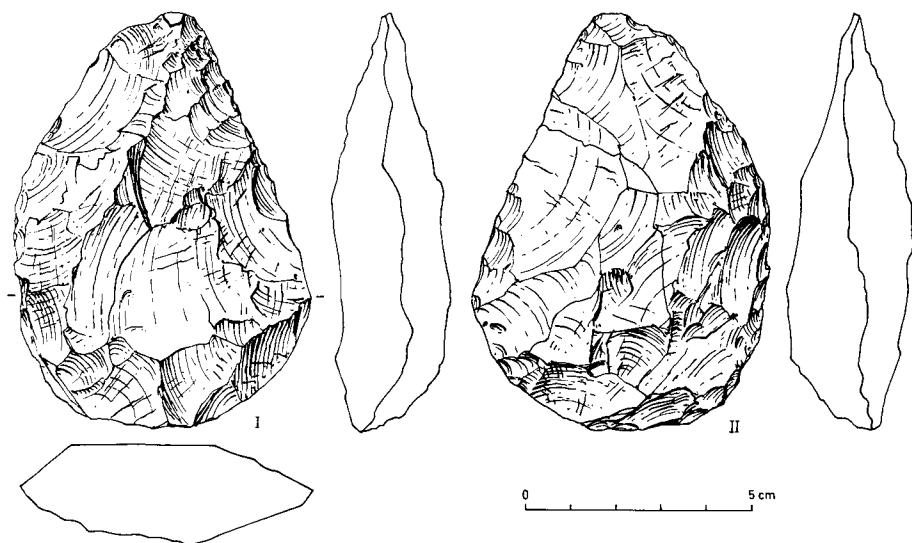

Fig. 4: De vuistbijl van Anreep. Tekening H.R. Roelink, B.A.I.

zijn niet gelijk gevormd (fig. 3 en 4). ULRIX-CLOSSET (1975) heeft in haar typologie een vorm opgenomen die ze **Biface mixte** noemt. Dit zijn vuistbijlen met één rechte zijde (zoals bij driehoekige vormen), en één convexe (zoals bij hartvormige types). Om een indruk te geven van hoe de vuistbijl er uit zou hebben kunnen zien wanneer hij symmetrisch gevormd was, werd figuur 5 geconstrueerd, waarin beide zijden van de vuistbijl ten opzichte van de lengte-as werden gespiegeld.

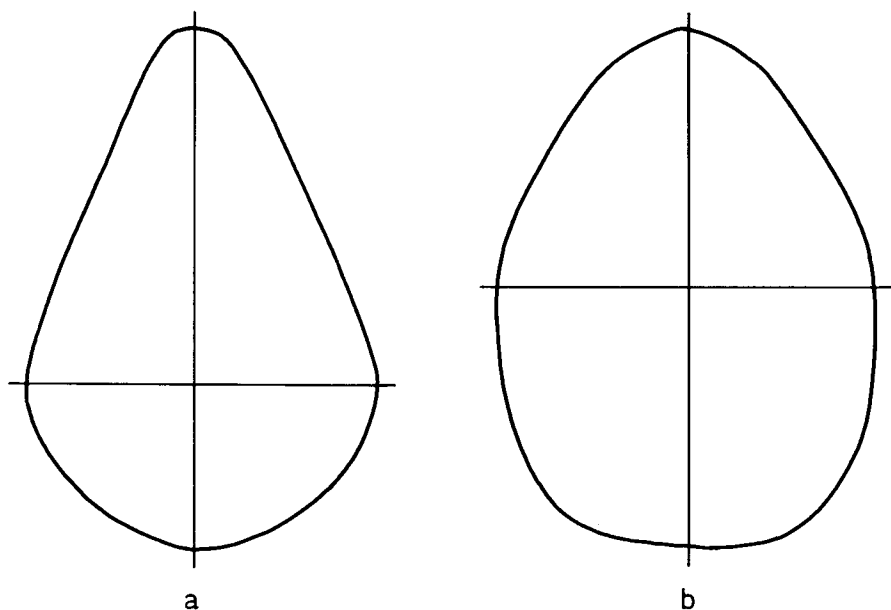

Fig. 5: Twee alternatieve vormen, gebaseerd op het spiegelen van beide zijden van de vuistbijl van Anreep t.o.v. de lengte-as; a. rechterzijde van vlak I gespiegeld; b. linkerzijde van vlak I gespiegeld. Tekening H.R. Roelink, B.A.I.

Er zijn aanwijzingen voor de veronderstelling dat vorm *a* het door de maker gewenste produkt voorstelt. Langs de andere zijde (*b*) komen veel kleine negatieven voor, terwijl ook de hoek ervan veel minder scherp is dan die van zijde *a*. Het ziet er daarom naar uit, dat de maker van de vuistbijl moeite had met de bewerking van deze zijde. Dit hangt ongetwijfeld samen met de grovere aard van het gebruikte materiaal, vergeleken met vuursteen. Als deze veronderstelling juist is, kan de vuistbijl het beste ingedeeld worden bij de min of meer driehoekige vormen, waarvoor vooral de aanwezigheid van een 'knikje' tussen de rechte zijkanten en de basis karakteristiek is. In dat geval behoort de vuistbijl tot een bepaalde archeologische traditie die in het buitenland redelijk goed gedateerd is, het zogenoemde *Moustérien de tradition acheuléenne A* (BORDES, 1968). Deze traditie is te dateren in het Vroegglaciaal van de laatste ijstijd.

Hoewel helleflint kwalitatief inferieur is aan vuursteen is de bewerking toch redelijk gelukt. Met name de toppartij is vrij dun en heeft scherpe zijden. De randen van de vuistbijl verlopen redelijk recht in zij-aanzicht. Hoewel het minder gemakkelijk te zien is bij dit materiaal, bestaat toch de indruk dat, zeker bij de afwerking, zachte perkussie werd toegepast, d.w.z. bewerking met behulp van een zachter slagwerktuig dan een steen, bijvoorbeeld bot of gewei.

De vuistbijl is enigszins verweerd. Ribben en randen vertonen een geringe algemene afronding, zoals we die ook kennen van andere middenpaleolithische vuurstenen en werktuigen uit noordelijk Nederland. De afronding is niet veroorzaakt door fluviaal transport, maar is waarschijnlijk het gevolg van langzame oplossingsprocessen in de bodem. De toppartij van de vuistbijl is sterker verweerd dan de rest van het oppervlak. Er is een bruine verkleuring aanwezig die doet denken aan de bruine patina's op vuurstenen en een hogere glans. De glans lijkt sterk op windlak, zoals we die onder meer kennen van vuurstenen uit het keizand. Met een stereomikroskoop zijn relatief weinig, maar in enkele gevallen duidelijke krassen te zien. Deze krassen kunnen, evenals vermoedelijk enkele kleine onregelmatige 'retouches' langs de randen van de vuistbijl, worden toegeschreven aan periglaciale bodembewegingen, zoals kryoturbatie. Alle genoemde verweringsverschijnselen wijzen op een herkomst van de vuistbijl uit het keizand, zoals dat ook met alle andere middenpaleolithische voorwerpen uit noordelijk Nederland het geval is (STAPERT, 1976b,c).

Omdat de steentijd-jagers, vanwege de meestal uitstekende bewerkingseigenschappen van dit materiaal, in het algemeen vuursteen gebruikten voor hun werktuigen, moeten we ervan uitgaan dat op de plek waar de vuistbijl werd gemaakt goede brokken vuursteen schaars of afwezig waren. Het is bekend dat het percentage vuursteen onder de erratica in keileem van plaats tot plaats zeer kan verschillen en soms zeer gering is (SCHUDEBEURS, 1981; ZANDSTRA, 1983). Op dergelijke plaatsen zou helleflint heel goed het *next best* materiaal kunnen zijn. Overigens hoeft de plaats waar de vuistbijl gemaakt is niet de plek te zijn waar hij nu gevonden is. Er zijn aanwijzingen dat kleine groepen jagers vaak één of meer vuistbijlen meenemen op hun tochten, die gebruikt werden bij het ter plaatse slachten van buitgemaakte dieren, (STAPERT, 1980).

VERGELIJKBARE VONDSTEN IN NOORDELIJK NEDERLAND

Hierboven werd al gewag gemaakt van de vuistbijl van Anderen (fig. 6). Dit fraaie stuk (voor zover bekend de eerste vuistbijl-vondst in de provincie Drente: 1962/63) is een typisch voorbeeld van een regelmatig gevormde platte, driehoekige vuistbijl. Blijkens de resultaten van vooral frans onderzoek is dit type vuistbijl één van de weinige vormen die archeologisch gezien met een redelijke mate van waarschijnlijkheid te dateren is, nl. in het Vroegglaciaal van de laatste ijstijd. Op de akker waar het stuk gevonden werd heeft men geen andere artefakten kunnen vinden, het betreft dus vermoedelijk een geïsoleerde vuistbijl. Wat het stuk van Anreep betreft, weten we niet zeker of deze los

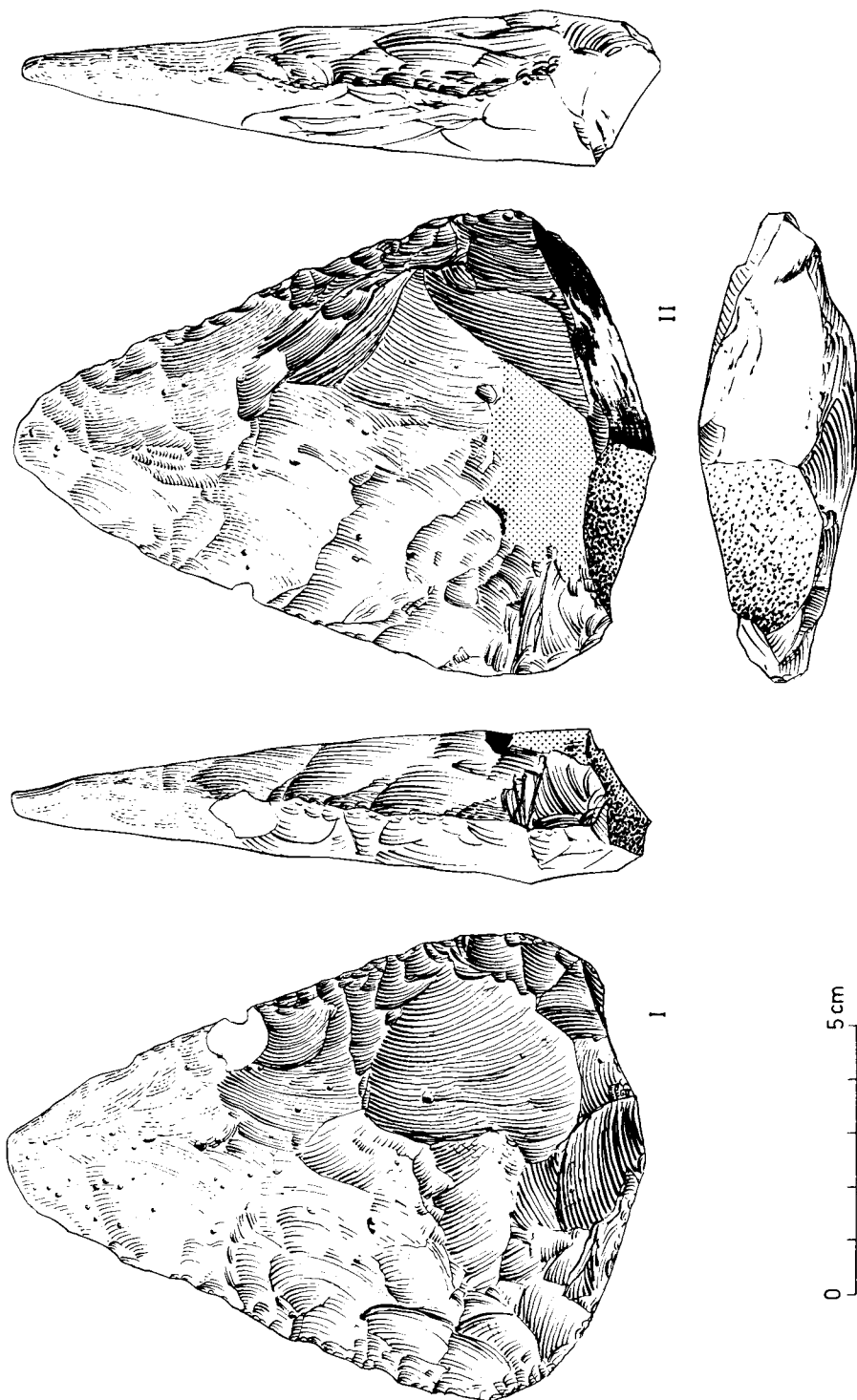

Fig. 6: De driehoekige vuistbijl van Anderen. Legenda: wit gelaten = recente beschadiging, grijs ingevuld = oude vorstspijlvlakken, grijs met regelmatige stippeling = sekondaire vorstspijlvlakken, onregelmatige stippeling = cortex. Tekening H.R. Roelink, B.A.I.

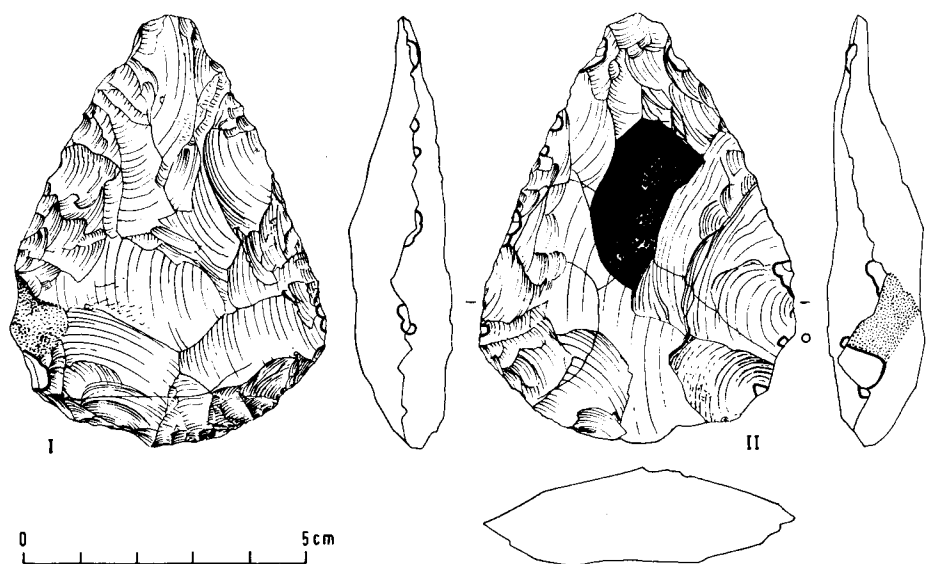

Fig. 7: De driehoekige vuistbijl van Mander, gemaakt van een afslag. Een cirkeltje geeft de oorspronkelijke plaats van het slagpunt op de afslag aan. Tekening H.R. Roelink, B.A.I.

voorkwam. Het gebied rond de vindplaats wordt gebruikt als weiland, zodat er niet gezocht kan worden naar eventuele andere vondsten.

Een derde vindplaats in noordelijk Nederland, die vermoedelijk uit dezelfde tijd dateert, is Mander (Overijssel). Ook hier werd een vrij kleine, driehoekige vuistbijl (fig. 7) gevonden, die in dit geval gemaakt was van een vuursteen afslag. Ook dit is een kenmerk dat we vooral tegenkomen in het Vroegglaciaal. Het grote belang van deze vindplaats is, dat het niet alleen bij deze vuistbijl bleef. Intensief zoeken door amateur-archeologen en studenten van het Biologisch-Archaeologisch Instituut leverde nog 25 andere vondsten op. Erg veel is dat natuurlijk niet, maar tot nu toe ging het in noordelijk Nederland steeds om losse vondsten. De vondsten bestaan, naast de vuistbijl, uit een schijfvormig werktuig, 4 kernen, waarvan 3 als levallois-kernen te beschrijven zijn, en 20 afslagen. Meerdere hiervan bezitten levallois-achtige kenmerken (STAPERT, in druk). De vindplaats bevindt zich bijna onderaan de westelijke helling van de stuwwal van Ootmarsum. De helling in het terrein is ter plaatse ongeveer 1° . De vondsten zijn relatief sterk verweerd. Verschijnselen als windlak, patina's en krassen komen op alle stukken voor. Bovendien zijn veel stukken gefragmenteerd door secundaire vorstspijting.

De uitgestrektheid van de vindplaats - de diameter bedraagt meer dan 250 m - maakt duidelijk, dat de vondsten helling-afwaarts verplaatst zijn; wellicht over een afstand van een halve km. Dit tengevolge van solifluktie gedurende tienduizenden jaren. We mogen er niet op rekenen dat op het fries/drentse keileemplateau oorspronkelijke 'concentraties' van werktuigen, bijvoorbeeld van een kampement van jagers, nu nog netjes dicht bij elkaar liggen, zelfs niet bij geringe hellingen. Dit betekent dat opgravingen op middenpaleolithische vindplaatsen in het keizand over het algemeen weinig zin hebben. De vondsten zullen niet meer precies op hun oorspronkelijke plaats liggen, maar verspreid geraakt zijn.

Uit het Onder-Pleniglaciaal, dat op het Vroegglaciaal volgt, kennen we in Nederland

geen archeologisch materieel. We moeten aannemen dat het hier toen te koud was voor menselijke bewoning. Een aantal vondsten in noordelijk Nederland (bijvoorbeeld de vuistbijlen van Wijnjeterp en Drouwen; STAPERT, 1976c; 1979) zullen naar alle waarschijnlijkheid dateren uit het Eemien. Vondsten van vóór de landijsbedekking zijn in noordelijk Nederland niet bekend. In midden- en zuid-Nederland zijn de laatste jaren echter veel werktuigen tevoorschijn gekomen die dateren uit de eerste helft van het Saalien (o.m. bij Rhenen en Maastricht). In Noord-Nederland zou materiaal uit die periode eventueel verwacht mogen worden in de afzettingen van de Formatie van Eindhoven, onder het keileem. Meldingen daarvan zouden welkom zijn!

DE OORSPRONG VAN HET WOORD HELLEFLINT

Een speurtocht naar de herkomst van het woord helleflint begint men bij voorkeur in een bibliotheek waar veel etymologische woorden boeken voorhanden zijn. Erg behulpzaam bij het ontsluiten van de geheimen van helleflint blijken sommige omvangrijke werken niet te zijn: het *Nederlands Etymologisch Woordenboek* kent het woord niet. Ook 'de dikke van Dale' blijkt het woord niet opgenomen te hebben. Een heldere inval leidt ons naar een Zweeds woordenboek, het *Östergrens Nysvensk Ordbok* om precies te zijn. En jawel, het heet hieet hälleflinta en als betekenis wordt gegeven: een zeer hard kompakt gesteente met een min of meer vuursteenachtige, kristallijne structuur. Häll is een algemeen woord voor een vlak stuk rots en flint betekent vuursteen. Häll vind je bijvoorbeeld in samenstellingen als hällristningar: rotstekeningen, rotsgravingen. Niets opzienbarends, zo te lezen. Maar we kunnen, uitgaande van steeds oudere vormen waaruit het woord evolueerde, zoeken naar de oorsprong: het Indoeuropees of Indogermaans.

Mocht men geneigd zijn te denken dat Häll iets met Heilig heeft uit te staan, of mooier nog, met Hel, dan wordt men snel teleurgesteld. Wat dat aangaat is zo'n etymologisch woordenboek een strenge en nuchtere leermeester.

Häll blijkt vele voorvaderen te hebben en vele familieleden die zijn uitgezwermd naar evenzovele windstreken. Het woord komt net als Flint, weliswaar in diverse vermommelingen maar toch in herkenbare gedaantes, voor in het IJslands, oud IJslands, Fär Øers, Shetlands, oud en nieuw Engels, oud en nieuw middelhoog-Duits, oud Iers, Laps, Fins, Estlands, Letlands, Litauws, Gotisch, Wepsisch (één van de finoe-grische talen, gesproken in een klein gebied in de Sovjet Unie), en natuurlijk in het oud en nieuw Deens, Zweeds en Noors. Het heeft verre familieleden in het Grieks, Latijn, Nederlands, Avestisch (oudste vorm van het Iraans, deze taal werd vanaf de 7de eeuw voor Chr. gesproken) en Sanskriet. We kunnen er trouwens best een paar vergeten zijn.

Het zijn oeroude woorden. Wanneer we de geschiedenis ervan terugvolgen tot het Indogermaans, dan bereizen we zo'n 5000 jaar. Verder kunnen we niet. Het Indogermaans (of Indoeuropees) is de oudste gereconstrueerde taal die we voor de Europese taalfamilie hebben kunnen herleiden. Deze min of meer uniforme taalvorm, waarop uiteindelijk bijna alle afzonderlijke talen teruggaan in Europa, bestond nog ongeveer 3000 voor Chr. Omstreden is de 'Urheimat' van de Indoeuropeanen (sprekers van het Indoeuropees), het gebied waar het nog min of meer een eenheid vormende Indoeuropees werd gesproken vóór het uiteenvallen in verschillende (groepen van) talen. Genoemd worden onder meer het gebied ten zuidoosten van de Oostzee en het gebied ten noorden van de Kaspische Zee. Omstreeks het begin van de jaartelling strekte het gebied waar Indoeuropese talen gesproken werden uit van India tot de Europese kust van de Atlantische Oceaan. Het ontstaan van het Oergermaans, de bakermat van alle Germaanse talen en voortkomend uit het Indoeuropees, wordt gedateerd rond 1500 voor Chr. De overgang naar het Gemeengermaans vond plaats enkele eeuwen voor Chr. of rond het begin van de jaartelling. Een duidelijke afsplitsing uit het Gemeenger-

maans is het Gotisch in ongeveer de tweede eeuw na Chr. Het Oergermaans noch het Gemeengermaans zijn overgeleverd, maar wel het Gotisch waarin een bijbelvertaling is gemaakt. De Noordgermaanse talen gaan alle terug op een min of meer uniforme gemeenschappelijke taalvorm, het Oernoots, een taal die behalve door rekonstruktie ook bekend is uit runeninscripties. Het runenschrift is wellicht ontstaan in de eerste eeuw na Christus. De herkomst van de runentekens is omstreden; als bron komen onder andere in aanmerking een Etruskisch alfabet en het Latijnse alfabet. Zover voorlopig wat de taalgeschiedenis betreft.

Het wordt onderhand tijd voor wat voorbeelden van zo'n ontwikkelingsgang. De asterisk vóór de Oudnootse, Germaanse en Indogermaanse woorden geeft aan dat deze gerekonstrueerd zijn (niet overgeleverd).

Háll in de combinatie bergháll = berghelling, gaat terug op het oud Zweedse hæl(1); in het oud Noords *hallio, in het Germaans *hallu. Het Fins kent dit woord als leenwoord: kallio, in het Estlands vind je kal'ju, en in het Wepsisch kalli. De betekenis is: rots. In het Laps vinden we al'le, hal'le = overhangend steenblok. *Hella als zelfstandig naamwoord betekent in het Oudnoots: vlakke steen (uit het Germaanse *halljon); deze betekenis vindt men ook in het nieuw IJslands, het Noors, het oud Zweeds, oud Deens en het Shetlands.

Hallr is oud IJslands voor steen, in het Deens bestaat Hald = steen, klip, helling. Het Gotisch Hallus = klip, rots. De Oudnootse vormen HallaR of HalaR komen voor als persoonsnaam in een runentekst. Hallr als adjektief = scheef, schuin, gebogen; in het Fins vind je kalta, kallas = hellend, steil, gebogen; in het Estlands kald, kallas = helling. Hella als werkwoord = laten uitlopen, uitgieten. In het oud Germaans bestaat *hieldan = buigen, zich buigen. In het Nederlands, tenslotte, kunnen we het woord hellen.

De etymologie van Hallr is omstreden:

- uit het Latijnse Collis = heuvel; zie bv. het Litauwse Kálnas = berg;
- uit de Indogermaanse wortel *kōi = wetten (nat slijpen);
- uit de Indogermaanse wortel *(s)kel = snijden, splijten.

Laten we de tweede mogelijkheid eens beter bekijken: de Indogermaanse wortel *kōi of kō. Dit is een onomatopoe, d.w.z. een woord dat een klank nabootst, namelijk een piepgeluid, of het geluid van iets dat gekneusd, geplet of platgedrukt wordt. De betekenis is scherpen, wetten; wellicht is het een verdere vorm van kē-no of kō-no = wetsteen. Het is opmerkelijkwaard dat ons woord kei hier sterk op lijkt.

Verwant is het oud Indische sí-ṣā-ti (sī-ṣī-tē), śy-āti = scherpt, wet. Uit dezelfde stam komt het Germaanse woord *Hein, dat wetsteen betekent; in het nieuw IJslands en Noors Hein, in het nieuw Zweeds en oud Deens hēn, in het oud Engels hān (nieuw Engels: hone).

In het oud Indisch bestaat śā-na = wetsteen, in het Avestisch saēni = spits; vergelijk het Latijnse cōs = slijpsteen, cātus = scherp. In het oud Iers vindt men cath = wijs.

Dan nu naar Flint. Het Zweedse woord flinta komt ook in alle reeds genoemde talen voor, en betekent steen, of dunne scherf. In het Grieks bestaat het woord plinthos = tegel. Daaruit afleidend kom je op ons plint = platte lijst. Het woord is verwant aan splint (splinter) en split. Uit flint stamt uiteraard ook het Duitse woord Flinte, en daarvoor geeft het Duits Etymologisch Woordenboek de volgende verklaring.

Flinte staat voor Flintbüchse (in het Zweeds flintbössa) en is een soort geweer (zie ook het Engelse gunflint = vuurbuks). Flint betekent in dit geval vuursteen; één mogelijkheid is: Nederland vervulde in vroeger tijd een leidende rol in de wapenindustrie, maar het kan ook zijn dat tijdens de Grote (Dertigjarige) Oorlog het Zweedse flinta, in de betekenis van vuursteen, maatgevend werd.

Pas in 1741 wordt in een tekst over vuursteen gesproken in de betekenis van flint. Een eeuw eerder meende men dat flint van het woord flink kwam, 'dieweiles (het geweer) flink und ohngespannet abgehet'. De betekenis vuursteen van flint heeft kennelijk te maken met de toepassing van dit gesteente in vuurwapens, en is dus van vrij recente datum. In het *Nederlands Etymologisch Woordenboek* van JAN DE VRIES (1971) staat bij flint: Middelnederlands vlint = kei, keisteen. Middelnederduits vlinte, Middelhoogduits vllins, Oudhoogduits flins = steensplinter. Ook betekent het dun schijfje, scherf; vergelijk het Oudnoordse flettugrjót = leisteen, en skeptifletta = wapen om te werpen, eigenlijk een steensplinter met schacht. Wellicht is ook ons woord flens hiermee verwant. Een flens is een platte ring of rand. De dunne randen aan spoorwielen, dienend om de wagons tussen beide rails te houden, heten ook flens. Het werkwoord flensen is bekend van de walvisvaarders: het spek er in dunne repen afsnijden. Het is dus allemaal plat, dun en soms lekker.

De Indogermaanse wortel is *(s)p(h)el en betekent splijten; *(s)plei = splijten, klieven. In het Letlands vinden we plites = kleine broodkruimels, plivinā = een stukje gekrulde boombast, schilfer; in het oud Iers sliss = snipper, splinter, spaander; slissin = snipper of lat (uit *splid-ti, -tion); en slind = tegel, vlakke steen, vergelijk het Bretonse sklent = lei, schilfer. Wellicht betreft het hier een omkering van het Latijnse scindula: bv. *sklinda, *scindla.

Flis = splinter (uit het Indogermaanse *plīd-tā); in het Noors flis = splinter, spaander; in een Zweeds dialect flis; in het Zweeds flisa: in het Middelnederduits vlise = vierkantig stenen tegeltje (plavuis). In het Angelsaksisch is flint: vuursteen, rots. Uit dezelfde Indogermaanse wortel stamt fleinn = pijl, werpspies of grote steensplinter.

In het *Nieuw Groninger Woordenboek* van TER LAAN (1952) vinden we: vlint, vlinde = kei. Volgens de volksverbeelding zijn de vlinten, de stenen van de hunebedden,

Fig. 8: De laatste 'ol vlint': Prof. Dr. G.J. Boekschoten. Foto J.H. Looyenga.

maar ook de vuurstenen, in de grond gegroeid. Vlinthok werd de keet van de keienkloppers genoemd. Het is aardig om te weten, dat het Geologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen ook zo aangeduid werd en de hoogleraar Geologie (destijds Van Calcar, later Kuenen) werd 'ol vlint' genoemd. Deze laatste mededeling werd ons gedaan door de tegenwoordige hoogleraar, Prof. Dr. G.J. Boeschoten, van hetzelfde instituut, dat nu helaas zal worden opgeheven (fig. 8).

Een ander aardig verhaal levert het *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*. Donar (of Thor) slaat met staal uit vuursteen de bliksem, hij slingert de vuursteen ook als bliksemschichten door de hemel. Daarom golden de vonken die met vuursteen geslagen werden bij de Angelsaksen als weermiddel tegen bliksem, donder en alles wat schittert of blinkt. Saxo Grammaticus noemt de uit steen geslagen vonken een goede afweer tegen demonen. Vuurstenen met een gat werden als krachtig tovermiddel gezien. Vuursteen hoorde ook bij de werktuigen waarmee men zonder gevaar een wichelroede kon vervaardigen. Met staal en steen op ouderwetse wijze ontstoken vuur gold als krachtiger en zuiverder dan ander vuur; men stak op die manier het Paasvuur aan. In Oldenburg ontstak men op deze wijze het haardvuur in pas gebouwde huizen.

LITERATUUR:

- AN., 1929/1930: *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens II*. Berlin & Leipzig.
- BATES, R.L. en JACKSON, J.A., 1980: *Glossary of Geology*. Virginia.
- BORDES, F., 1961: *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. Bordeaux.
- BORDES, F., 1968: *Le Paléolithique dans le monde*. Paris.
- GANS, W. DE, 1981: *The Drentsche Aa valley system; a study in Quaternary geology*. Thesis, Amsterdam.
- HELLQUIST, E., 1939: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund.
- JÓHANNESSON, A., 1956: *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern.
- KLUGE, F., 1975: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*. Berlin.
- LAAN, K. TER, 1952: *Nieuw Groningsch woordenboek*. Groningen.
- LIJN, P. VAN DER, 1973: *Het Keienboek*. Zutphen (6e druk, bewerkt door G.J. Boeschoten).
- MAGNUSSON, N.H., LUNDQVIST, G. en REGNÉLL, G., 1963: *Sveriges geologi*. Stockholm.
- MURAWSKI, H., 1972: *Geologisches Wörterbuch*. Stuttgart (6e druk).
- POKORNY, J., 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern.
- SCHUDEBEURS, A.P., 1980: *Die Geschiebe im Pleistozän der Niederlande*. *Der Geschiebesammler* 13 (3/4), pp. 163-178.
- SCHUDEBEURS, A.P., 1981: *Die Geschiebe im Pleistozän der Niederlande (Fortsetzung)*. *Der Geschiebesammler* 14 (4), pp. 147-198.
- STAPERT, D., 1976a: *De vuistbijl van Anderen (gem. Anloo) en natuurlijke oppervlakteveranderingen bij vuursteen*. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 93, pp. 145-167.
- STAPERT, D., 1976b: *Some natural surface modifications on flint in the Netherlands*. *Palaeohistoria* 18, pp. 7-41.
- STAPERT, D., 1976c: *Middle Palaeolithic finds from the northern Netherlands*. *Palaeohistoria* 18, pp. 43-72.
- STAPERT, D., 1979: *The hand-axe from Drouwen (province of Drente, the Netherlands) and the Upper Acheulian*. *Palaeohistoria* 21, pp. 127-142.
- STAPERT, D., 1980: *Het Middenpaleolithicum in Noord-Nederland*. In: M. Chamalaun & H.T. Waterbolk (red.), *Voltooid verleden tijd?* Amsterdam, pp. 63-82.
- STAPERT, D., in druk: *A Middle Palaeolithic artefact scatter, and a few younger finds, from near Mander NW of Ootmarsum (province of Overijssel, the Netherlands)*. *Palaeohistoria*.
- VRIES, J. DE, 1961: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden.
- VRIES, J. DE, 1971: *Nederlands etymologisch woordenboek*. Leiden.
- WEE, M.W. TER, 1979: *Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Nederland 1 : 50.000, blad Emmen west (17W) en blad Emmen oost (17O)*. R.G.D., Haarlem.
- ULRIX-CLOSSET, M., 1975: *Le Paléolithique moyen dans le bassin mosan en Belgique*. Wetteren.
- ZANDSTRA, J.G., 1983: *Fine gravel, heavy mineral and grain-size analysis of Pleistocene, mainly glacial deposits in the Netherlands*. In: J. Ehlers (ed.), *Glacial deposits in North-West Europe*. Rotterdam. pp. 361-377.